

№8 Ma`ruza

***BIOLOGIK RESURSLAR. O`SIMLIK VA HAYVONOT
DUNYOSI, BIOXILMAXILLIK. BIOXILMAXILLIKNING
HOZIRGI KUNDAGI HOLATI VA ISTIQBOLI***

REJA

- 1. Biologik resurslar haqida**
- 2. O`simliklar va hayvonot dunyosi**
- 3. Biologik xilmaxillik haqida**
- 4. Bioxilmaxillikning bugungi holati va istiqbollari**

*Lektor: T.f.d., Ekologiya va hayot xavfsizligi xalqaro
fanlar akademiyasi a`zosi Jumayeva D.J.*

Ekologik aforizmlar

Ўзбекистон, ўз ер ости бойликлари билан ҳақли суратда фахрланади - бу ерда машҳур Менделеев даврий системасининг деярли барча элементлари топилган. Ҳозирга қадар 2,7 мингдан зиёд турли фойдали қазилма конлари ва мадан намоён бўлган истиқболли жойлар аниқланган. Улар 100 га яқин минерал хом ашё турларини ўз ичига олади. Уларнинг тасдиқланган захиралари 970 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Шу билан бирга, умумий минерал-хом ашё потенциали 3,3 триллион АҚШ долларидан ортиқроқ баҳоланаётганини ҳам айтиб ўтиш керак.

I. A. Karimov

«Biologik xilmaxillik» deganda yerda, dengizda va boshqa ekotizimlarda yashaydigan hamda oʻsadigan hamma jonli organizmlar tushunilib, ushbu tushunchaga bitta tur doirasidagi turlararo va ekotizimlar xilmaxilligi ham kiradi.

Bioxilmaxillik toʻgʻrisidagi konventsiyaning 2-moddasi

Biologik resurslar

Prezidentimiz Islom Karimov rahnamoligida tabiatning obidalarini asrab-avaylash, o`rmonlar maydonini kengaytirish, noyob o`simlik va hayvon turlarini muhofazalash, tabiatga yetkazilayotgan salbiy taʼsirlarni kamaytirishga ulkan eʼtibor qaratilmoqda. Respublikamiz 1995- yilda bioxilma-xillikni saqlash to`g`risidagi xalqaro konvensiyaga qo`shilgan. Mamlakatimizda biologik resurslarni muhofazalashning o`ziga xos huquqiy mexanizmi yaratilgan. Bioxilma-xillikni saqlash milliy strategiyasi va harakat rejasi ishlab chiqilib, izchil amalga oshirilmoqda. Unda belgilangan vazifalar bosqichma-bosqich hayotga tatbiq etilayotgani tufayli alohida muhofaza etiladigan hududlar kengayib, tabiatimizning nodir mavjudotlari va yashil boyligimizni asrab-avaylash, ko`paytirish imkoniyati oshmoqda.

Biologik resurslar

Yerning biologik resurslarini biologik “tirik” organizmlar ya’ni, o’simlik va hayvonlar tashkil etadi. Tiriklikning asosiy belgilari organizmlarning nafas olishi, oziqlanishi, o’sishi, rivojlanishi, ko’payishi, harakatlanishi kabilardir. Yerning o’simlik resurslari (Yer biomassasini 97% ini tashkil etadi) madaniy va yovvoyi holda o’suvchi o’simliklardan iborat. Hozirda Yer sharida 500000 ga yaqin o’simlik turi bor, shundan 6000 ga yaqini madaniy o’simliklar (ya’ni navlar) hisoblanadi. Lekin Yer sharida ko’p tarqalgan qishloq xo’jalik ekinlari 80-90 turni, eng ko’p tarqalganlari esa 15-20 turni tashkil qiladi. Ular asosan oziq-ovqat va sanoat uchun xom-ashyo ekinlari hisoblanadi.

Bioxilmaxillik

Bioxilmaxillik – bu erdagi turli tuman hayotning xilma xilligidir. Bioxilmaxillik deganda ko`z oldimizga o`simliklar, hayvonlar va mikroorganizmlarning boy va xilma xil turfa olami keladi. Bioxilmaxillik o`z ichiga quyidagilarni oladi:

1. Genetik xilma-xillik; 2. Turlar xilma-xilligi; 3. Ekotizimlarning xilma-xilligi.

Genetik xilma-xillik – Er sayyorasidagi tarqalgan organizmlarning genetik axborot hajmini o`z ichiga oladi.

Turlar xilma-xilligi – Er sayyorasidagi tirik organizm turlarning turli-tumanligini o`z ichiga oladi.

Ekotizimlarning xilma-xilligi – biosferadagi yashash muhirlari va biotik jamoalarni turli xil tumanligini, kechayotgan ekologik jarayonlar ilma-xilligini o`z ichiga oladi.

Turlar xilma-xilligi – Er sayyorasidagi tirik organizm turlarning turli-tumanligini o`z ichiga oladi.

Ekotizimlarning xilma-xilligi – biosferadagi yashash muhirlari va biotik jamoalarni turli xil tumanligini, kechayotgan ekologik jarayonlar ilma-xilligini o`z ichiga oladi.

O`simliklar va hayvonot dunyosi

Olimlarning fikricha, Yerdagi taksonomik jihatdan aniqlangan turlarning soni 13 millionga yaqindir. Hozirgi paytgacha, Yer yuzida 1,75 million turlar aniqlangan bo'lib, ulardan 750000 - hasharotlar, 41000 - umurtqali hayvonlar, 250000 – o`simliklar tashkil etadi. Qolgan turlar-murakkab tarkibdagi umurtqasiz hayvonlar, suv o`tlari, mikroorganizmlar va boshqa organizmlardan iborat. Hozirgi kunda biz ko`rayotgan bioxilma-xillik Yerdagi tashqi va ichki tabiiy jarayonlar natijasida yuz million yillar davomida kechgan murakkab evolyutsiya jarayonining natijasi va hosilasidir. So`nggi yillarda tabiatda antropogen (shuningdek, texnogen) ta'sirning zo`rayganligi, ekologik o`zgarishlarning sodir bo`layotgani hamda o`rmonlar (ayniqsa, nam tropik o`rmonlar) egallagan hududlarning o`rmonlarning kesilishi natijasida qisqarishi natijasida bioxilma-xillikka putur yetdi, ko`plab o`simlik va hayvonot turlari butunlay yo`qoldi yoki ularning soni keskin kamaydi. Bioxilma-xillik bu sayyoramizning hayot resurslarini saqlab qolish demakdir. BMT ma'lumotlariga binoan, Yer yuzi aholisi tez ko`payib borayotgan bir paytda, hayvonot dunyosi **3/1** qismga kamayib bormoqda. Xususan, **21 %** sut emizuvchilar, **30 %** sudralib yuruvchilar, **12 %** qushlar, **17 %** akulalar hamda **27 %** korallar Yer yuzidan batamom yo`qolib ketishi mumkin. Ayniqsa, Yevropada industrial rivojlanish tufayli qishloq xo`jaligi hududlaridagi qushlar soni **40 %** ga, iqlim o`zgarishi tufayli dengiz qushlari soni esa **44 %** ga kamaygan. Bu ma'lumotlarga qaraganda bioxilma-xillik misli ko`rilmagan darajada kamayib bormoqda, o`simlik va hayvonot turlarining yo`qolish sur'ati nihoyatda yuqoridir.

O`simliklar va hayvonot dunyosi

Ma'lumki, o`simliklar va hayvonot olamini muhofaza qilish, bioxilma-xillikni saqlashda muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tarmog`i katta ahamiyatga ega. Respublikamizda umumiy maydoni **2164 km²** dan iborat bo`lgan **9 ta** davlat qo`riqxonasi, umumiy maydoni **6061 km²** bo`lgan **2 ta** milliy bog`, maydoni **12 186,5 km²** bo`lgan **9 ta** davlat buyurtmaxonasi va noyob hayvon turlarini ko`paytirish bo`yicha respublika «*Jayron*» ekomarkazi hamda «*Sayxun*» parvarishxonasi mavjud. **1992- yil** Braziliyaning Rio-de-Janeyro shahrida o`tkazilgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Atrof-muhit va rivojlanish" bo`yicha Xalqaro anjumanida "Biologik xilma-xillik to`g`risida Konvensiya" qabul qilingan.

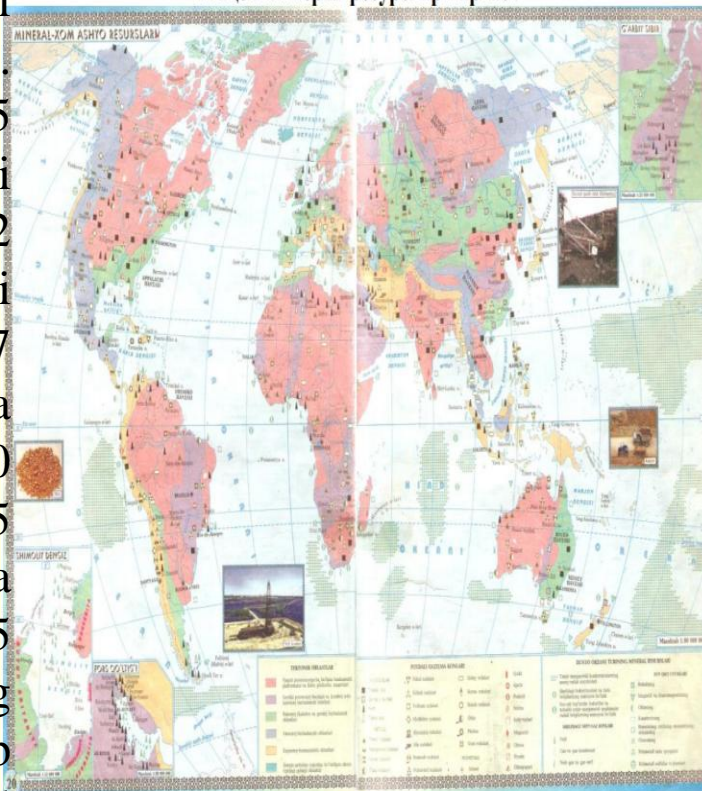
O`simliklar va hayvonot dunyosi

• Bioxilma-xillik to`g`risida Konvensiyaning maqsadi sayyoramizda bioxilma-xillikni saqlash, uning tarkibiy qismlaridan va genetik resurslaridan barqaror, adolatli va teng foydalanishdir. O`zbekistonda bioxilma-xillikni saqlashda qonun muqofazasi ostida olingan tabiiy quduklar alohida muhim o`rin tutadi. **2004 -yil 3- dekabrda** "Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to`risida"gi O`zbekiston Respublikasining qonuni qabul qilingan. Mazkur qonunning vazifasi - tipik, noyob, qimmatli tabiiy ob'ektlar va majmualarni, o`simliklar va hayvonlarning irsiy fondini saqlab qolish, inson faoliyatining tabiatga salbiy ta'sir ko`rsatishi oldini olish, tabiiy jarayonlarni o`rganish, atrof tabiiy muhit monitoringini olib borish.

Bioxilmaxillik

Bioxilmaxillik resurslarining kamayishi birinchi navbatda inson faoliyati ta'sir oqibatida yuz beradi. Oxirgi 50 yil ichida sayyoramiz aholisi soni 3,5 barobarga, iste'mol qilinayotgan ichimlik suv hajmi 11 barobarga, haydaladigan yerlar maydoni 2 martaga, ro'yxatdan o'tgan transport vositalari soni 10 martaga, neft mahsulotlaridan foydalanish 7 martaga, elektr stantsiyalari quvvati 21 martaga oshdi. Hayvonot va o'simlik olami turlari esa 20 foizga kamaydi. Har yili atmosfera havosiga 5 milliard t. karbonat angidrid gazi, 200 million tonna uglerod oksidi, 146 million tonna sulfat oksidi, 35 million tonna azot oksidi tashlanmoqda. Insonning nooqilona faoliyati natijasida biosferada ko'plab qaltis jarayonlar sodir bo'lmoqda. Birgina Orol fojiasi insonning ekologik muammolarga nisbatan mas'uliyatsizligining yaqqol namunasidir. bo'ldi.

Bioxilmaxillik

O'zbekiston o'zining barqaror rivojlanishi uchun **1995-yilda** bioxilma-xillik to'g'risidagi xalqaro Konvensiyaga qo'shildi. Istiqlolning dastlabki yillaridan hududimiz bioxilma-xilligini muhofazalashga katta e'tibor qaratilib kelinadi. Uning huquqiy asoslari yaratildi va takomillashtirilmoqda. **1992 -yil** «*Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida*», **1993 yil** «*Alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar to'g'risida*», **1993 yil** «*Suv va suvdan foydalanish haqida*» qonun qabul qilindi. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, yer yuzida insonning tabiatga noto'g'ri munosabati oqibatida, o'simliklarning ming yillar davomida tashkil topgan tabiiy manzarasi o'zgarib, qashshoqlashib, yashil olam o'zining ko'rkini yo'qotmoqda, tabiatning ekologik muvozanati buzilmoqda. Yana tabiiy maydonlar shiddat bilan o'zlashtirilayapti. Oqibatda o'simliklarning noyob turlari, endem turlar tabiatdan yo'qolib ketish xavfi ostida. Bu esa o'simliklar genofondining kamayishiga sabab bo'lmoqda.

Bioxilmaxillikning bugungi holati va istiqbollari

Tabiatimizning biologik va landshaft xilma-xilligi milliy boyligimiz. Bu boylik bir necha ming-ming yillik evolyutsiya davomida paydo bo'lgan hamda ajdodlarimiz ulardan oqilona foydalanib, bizga meros qoldirgan. Afsuski, o'tgan yuz yillikning so'nggi 50-60 yilida tabiiy yaylovlarimiz shiddat bilan o'zlashtirildi, suv, botqoq tizimiga putur yetdi. Oqibatda cho'l, yarim cho'l, dashtlardagi betakror cho'l biologik majmualarimiz keskin qisqarib ketdi. Fauna-bioxilmaxillikning muhim bo'g'ini. O'zbekiston hayvonot olami juda qadimiy hamda o'ta murakkab genetik rishtalar orqali o'zaro bog'langan. Hududimizda Yevroosiyo cho'llari, Hindi-Xitoydan, O'rta Yer dengizi atroflaridan kirib kelgan guruhlarining ham muayyan o'rni bor. Hududimiz faunasida umurtqali hayvonlarning **677 turi** (sut emizuvchilar-**108**, qushlar **432**, sudralib yuruvchilar **58**, amfibiyalar-(suvda va quruqlikda yashovchi) **2**, baliqlar **77 turi** mavjud. Faunaning har bir turi-tarixan takrorlanmas, genetik jihatdan yagona, har qanday biologik hamiamoda faqat o'ziga xos o'ringa ega.

Bioxilmaxillikning bugungi holati va istiqbollari

Umumjahon atrof-muhit kunini nishonlash to'g'risida **1972-yilda Stokgol'm** shahrida BMTning atrof-muhitga bag'ishlangan Konferensiyasida qaror qabul qilingan edi. Ushbu qarorning maqsadi - xalqaro hamjamiyatning e'tiborini atrof-muhit muhofazasi muammolariga hamda global ekologik inqirozning oldini olish bo'yicha chora-tadbirlarni qabul qilishga qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi Davlat dasturining ijrosi yuzasidan hamda ulg'ayib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash mahsadida, Umumjahon atrof-muhit kuniga bag'ishlangan bayram tadbirlarini tashkil etayapti. Umumjahon atrof-muhit kuni "*turlarning ko'pligi - yagona sayyora - yagona kelajak*" mavzusida tadbirlar o'tkazilmoqda.

BMT Bosh Assambleyasi tomonidan **2010 yil** - "Xalqaro bioxilma-xillik yili" deb e'lon qilingan edi. Unda bioxilma-xillikni saqlab qolish zamon talabi ekanligi, unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish borasida samarali va sifatli targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish, atrof-muhit muhofazasi hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasida hamkorlikda faoliyat ko'rsatish hisoblib, bioxilma-xillikni saqlab qolishda muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning ahamiyati kattadir.

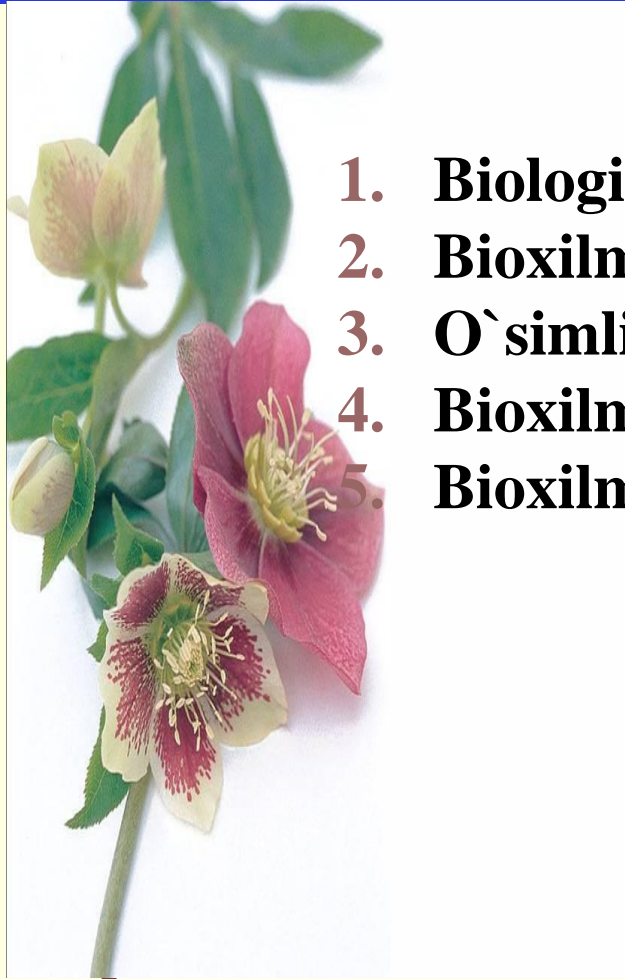
Bioxilmaxillikning bugungi holati va istiqbollari

O'zbekiston Respublikasida Biologik xilma-xillikni saqlash Milliy strategiyasi va harakatlar rejasining tasdiqlanishi bioxilma-xillikni saqlab qolish yo'lidagi ulkan ishlardan biri bo'ldi. Bu strategiyaning asosiy vazifalaridan biri - mamlakat umumiy maydonining **10 %** ga yaqin qismini qamrab oladigan muhofaza etiladigan tabiiy hududlar barqaror tizimini tashkil qilishdan iboratdir. 2004 yilning dekabr oyida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan "Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida"gi qonunda "Biologik xilma-xillikni saqlash to'g'risida"gi, "Yovvoyi hayvonlarning ko'chib yuruvchi turlarini muhofaza qilish to'g'risida"gi, "Xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan, asosan suvda suzuvchi qushlar yashash joylari hisoblangan suv-botqoq hududlar to'g'risida"gi Xalqaro Konvensiyalar yuzasidan olingan majburiyatlarning bajarilishini ta'minlashga qaratilgan. Bioxilma-xillik tabiatning ko'rki, manzarasi, chiroyi hisoblanadi. Mohiyatiga ko'ra bioxilma-xillikda inson hayotining ajralmas boyligi mujassam bo'lib, uni muhofaza qilish insoniyatning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Aytish o'rinliki, bioxilma-xillik eroziya, sel, gravitatsiya jarayonlarining oldini olishda eng samarali omil sanaladi. Shu jihatdan o'simlik va hayvonot dunyosi turlarini o'rganish hamda muhofaza tadbirlarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Mavzu yuzasidan savollar:

- 1. Biologik resurslar haqida ma`lumot bering?**
- 2. Bioxilmaxillik tushunchasini izohlab bering ?**
- 3. O`simliklar va hayvonot dunyosi?**
- 4. Bioxilmaxillikning bugungi holati qanday ?**
- 5. Bioxilmaxillikning istiqbollari qanday asosga ega?**

A close-up photograph of a bouquet of light pink roses. The roses are the central focus, surrounded by small white baby's breath flowers and silver and white decorative ribbons. The background is dark and out of focus.

***E`tiboringiz uchun
tashakkur***